

vus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembol-leri", *TTK Belleten*, LIX/224 (1995), s. 55-74; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi* (trc. H. D. Andreas-yan, haz. Erdoğan Merçil), Ankara 2003, s. 404-405; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s. 118-122, 124-127; S. G. Agacano-*nov*, *Selçuklular* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul 2006, s. 156-164; Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dinî Serüveni: Türkiye'nin Dinî Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul 2006, s. 637-648; Selim Kaya, *I. Gıyâsed-din Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s. 162-180; Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçuklular Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *TAD*, sy. 6-7 (1966), s. 127-171; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 443 vd.; Sa-di S. Kucur, "Nizâmülmülk'ün Siyaset-Nâme'si-ne Selçuklu Devlet Teşkilatı Açısından Bir Bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd Örneği", *MÜTAD*, sy. 12 (2002), s. 41-72; Osman G. Özgüdenli, "Çağrı Bey'in Oğulları Tarafından Bastırılmış Bazı Sikkeler ve Sağladıkları Bilgiler", a.e., sy. 12 (2002), s. 305-321; M. Said Polat, "Türkiye Selçuklularında Askerî Teşkilat (1071-1243)", a.e., sy. 17 (2005), s. 17-53.

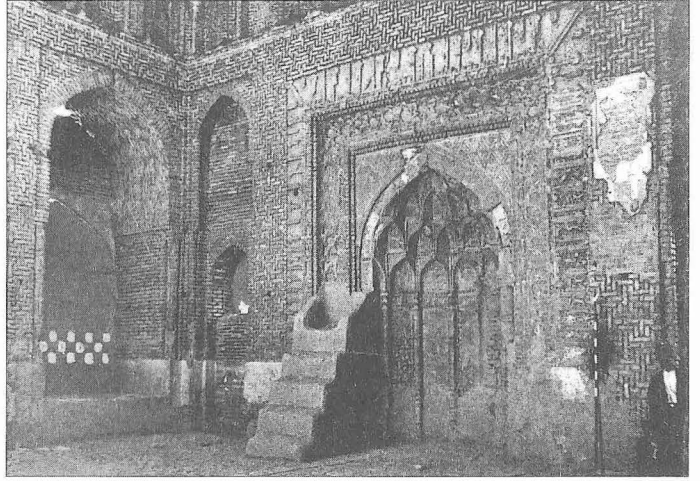
ERDOĞAN MERÇİL

VII. MİMARİ

a) **Anadolu Dışı.** Büyük Selçuklular'ın ele aldığı plan ve mimari formlar daha sonra İran ve Doğu İslâm dünyasında devam etmiştir. Selçuklu yapıları genellikle tuğla malzemeyle inşa edilmiş, yer yer tuğla, alçı ve çini süslemelere sahip olmuş-tur.

Camiler. Büyük Selçuklular, cami mimarisinde mihrap önündeki kubbeli mekân-ların gelişimiyle âbidevî örnekler ortaya koymuştur. Mihrap önündeki kubbeli mekânın bir eyvanla birleşmesinden oluşan köşk tipi cami yanında 1135'ten itibaren dört eyvanlı avlulu düzenleme vazgeçilmez şema haline gelmiştir. XII. yüzyılın ortalarında mihraplarda yapılan alçı süslemeler kabanık ve girift bitkisel motiflerle dikkat çekicidir. İsfahan Cuma Camii'nde 1080 tarihli Melikşah kubbesi (mihrap önü kubbesi) ve bunun kuzeyindeki 1088 tarihli Terken Hatun kubbeli mekânları yer almıştır. Mihrap önü kubbesinin üç yönde üçlü açıklıklı olması daha sonraki gelişmelere örnek teşkil etmiştir. Ayrıca 1135'te Zevvâre Cuma Camii'nde uygulanan mihrap önü kubbeli ve dört eyvanlı revaklı avlulu şema İsfahan'da ve diğer yapılarda da uygulanmıştır. Gülpâyigân Cuma Camii (1108-1118, XIX. yüzyılda dört eyvanlı avlulu), Kazvin Cuma Camii (1113 veya 1119), Kazvin Haydariye Camii (1105-1118) ve Erdistan Cuma Camii'nde (1158-1160) bu şema görülmektedir. Bersiyân Cuma

Bersiyân
Cuma Camii'nin
mihrabı

Camii'nde ise (1134) mihrap önü kubbeli mekânı üç yönde üçlü açıklıklıdır. Yanlar-da eklenen birimlerle bağlantılara işaret eden izler mevcut olup yalnızca mihrap önü kubbeli bölümü günümüze ulaşmış-tır.

Minareler. Silindirik formlarıyla Karahanlılar'da başlayan gelişimi devam ettiren Büyük Selçuklu minarelerinden Damgan Cuma Camii Minaresi (1058), mavi ve firuze sırlı kare parçalarla oluşmuş kabartma örgülü küfi yazısıyla erken tarihli çinili bir eser olarak dikkat çekmektedir. Sâve Cuma Camii Minaresi (1061), Zevvâre Pâmenar Mescidi Minaresi (1068), Kâşân Cuma Camii Minaresi (1074), Bersiyân Cuma Camii Minaresi (1098), Çâr Minare (1112) ve Sin Minare (1129) bu dönemdeki önemli eserlerdir.

Medreseler. Büyük Selçuklular devrinde ele alınmış olan medreseler eyvanlı avlulu şemalarıyla Karahanlılar'da başlayan gelişimi devam ettirmiştir. Bu dönemde nizâmiye adı verilen çok sayıda medresenin yapıldığı bilinmektedir. Nişâbur'da Tuğrul Bey zamanında 1046 yılında bir medresenin inşa edilmekte olduğu Tûs, Basra, İsfahan, Herat, Belh ve Bağdat'ta 1067'de medreselerin yapıldığı bilinmektedir. Bunlar günümüze ulaşmamıştır. Horasan'daki Harcird ve Rey medreseleri XI. yüzyılın dördüncü çeyreğine tarihlendirilen eyvanlı avlulu şemada yapılardır.

Kervansaraylar. Ribât adıyla tanınan Büyük Selçuklu kervansarayları genellikle kare planlı, dört eyvanlı revaklı avlulu şemada inşa edilmiştir. Ribât-ı Enûşirvân (1029-1049) ve Ribât-ı Za'ferânî (XI. yüzyıl) bu şemaya uygun yapılardır. Ribât-ı Enûşirvân'da erken bir hamam yapısı, Ribât-ı Za'ferânî'de kapalı mekânların arkasında

ki tonozlu koridorlar Gazneli devrinden Ribât-ı Mâhî'ye (1019-1020) benzermektedir. Ribât-ı Şerîf'te (1114-1115) arka arkaya revaklı eyvanlı iki avlu sıralanmış olup her iki avlunun girişinde solda birer mescid yer almaktadır. Eyvanların arkasındaki kare mekânların kubbeye örtülü olması ve eyvanlarla bağlantıları (eyvan-kubbe birleşimi) Ribât-ı Mâhî'ye benzermektedir.

Saraylar. Merv'de Sultankale denilen kalede bir Selçuklu sarayı yapılmıştır. 4 km²-lik alanda 15 metrede bir 4 m. çaplı yarı yuvarlak kulelerle takviye edilmiş, 15 m. yüksekliğindeki duvarlarla çevrili, önü hendekli bu kalede saraylar, kışlalar, yerleşim birimleri, merkezde bir havuz, büyük bir cuma camisi ve Sultan Sencer'in türbesi bulunmaktadır. XI. yüzyıla tarihlenen saraya ait çok gösterişli bir yapının 45 × 39 m. ölçüsünde elli odalı olduğu ve 16 × 16 m. ölçüsündeki avlusunun dört eyvanlı şemada ele alındığı bilinmektedir.

Mezar Anıtları. Büyük Selçuklular devrinde mezar anıtları kümbet ve türbe olarak iki ayrı tipte gelişmiştir. Kümbetler genellikle altta bir mumyalık (kripta) katı bulunan silindirik ya da çokgen gövdeli yapılar olup üzerleri içten kubbe, dıştan kü-lâhlâ örtülüdür. Türbeler ise kare planlı, üzerleri kubbeye örtülü yapılardır ve kripta bulunmamaktadır. Damgan'da Kırkkızlar Kümbeti (1054-1055) silindirik gövdeli bir yapıdır. Eberkûh'ta sekizgen planlı Kümbet-i Alî (1056-1057) taş malzemesiyle dikkat çekmektedir. Harekân I (1067) ve Harekân II (1093) kümbetleri sekizgen planlı ve köşe kuleli, cepheleri tuğlaların değişik istifleriyle hareketlendirilmiş önemli örneklerdir. Demâvend Kümbeti'nde (XI. yüzyıl) zengin tuğla süslemeler görülmektedir. Dihistan bölgesinde yer alan kümbet-

lerin önünde bir hazırlık mekânının varlığı dikkati çekmektedir. Serahs'ta Yartı Kümbet (1098) kare planlı bir yapı olup cep-hede köşeler kuledir. Ebû'l-Fazl Türbesi (XI. yüzyıl sonu) eyvan şeklinde bir girişe sahiptir. Vekilbâzâr'da Abdullah b. Büreyde Türbesi'nde (XI. yüzyıl) yükseltilen cep-heler kubbeyi bir ölçüde gizler. Merv Hüdâî Nazar Evliya Türbesi'nde de (XII. yüzyıl) süslemeli ön cephe geniş ve yüksek tutulmuştur. Astanababa'da Alemnberdâr Türbesi (XI. yüzyıl sonu) sivri bir kubbeyle örtülü olup eyvan şeklinde bir girişe sahiptir. Ser-i Pul'de Yahyâ b. Zeyd (İmam Hurd) Türbesi (XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başı) ve İmam Kalan Türbesi (1117) içerideki alçı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Tûs'ta İmam Gazzâlî'ye nisbet edilen türbe (1111'den sonra) kare planlı olup kubbeli mekânın önünde derin bir eyvan şeklinde giriş ve arkada tonozlu birimlere sahiptir. Türbenin vaktiyle çift kubbeli olduğu bilinmektedir. Meyhene Ebû Said Türbesi'nde (XI. yüzyıl) görülen çift kubbe uygulaması daha sonra Merv Sultan Sencer Türbesi'nde (1157) karşımıza çıkmaktadır. Sultan Sencer Türbesi 27 x 27 m. ölçüsünde kare planlı bir yapı olup duvar kalınlığı 6 metredir. Binanın yıkık olan dış kubbesinin vaktiyle firûze renkli sırlı tuğlayla kaplı olduğu bilinmektedir.

b) Anadolu. Anadolu'da yapılan ilk camiler Büyük Selçuklular'a bağlanmaktadır. Ani'deki Menûçihîr Camii (1072-1086) erken tarihli bir yapı olup sekizgen gövdeli minareye sahiptir. Diyarbekir Ulu-camii (1091-1092) mihraba paralel üç nefli ve bu nefleri mihrap aksında kesen tran-septe sahip olup önünde revaklı bir avlu bulunmaktadır. Yapı plan itibarıyla Şam Emeviyye Camii'nin planını kubbesiz olarak tekrarlar. Siirt Ulucamii'nde (1128'den önce) enine gelişen şemada kible yönünde yan yana üç kubbe, bunun kuzeyinde ise iki tonozlu neften meydana gelmektedir. Bu nefler dikine bir tonozla kesilmiştir. Mihrap önü kubbeli mekânın önünde çini süslemeli mihrap nişleri ve yapının kuzeyinde yapıdan ayrı olarak inşa edilmiş sırlı tuğla süslemeli minaresiyle dikkat çekicidir. Bitlis Ulucamii'nde (1150'den önce) mihraba paralel üç neften biri mihrap önü kubbesiyle kesilmiştir.

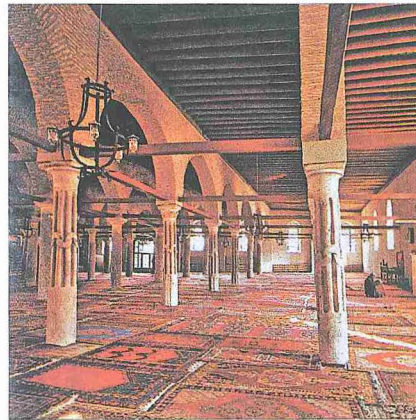
Külliyeler. Kayseri Huand Hatun Külliyesi (1238) cami, medrese, kümbet ve hamamdan oluşmaktadır. Camide mihraba paralel nefler mihrap ekseninde kesintiye uğramıştır. Kuzeyde dikine iki tonoz, ortada küçültülmüş avlu ve güneyde ge-

niş kemerli açıklıklarla mihrap önü kubbesine doğru dikey bir aks oluşturulmuştur. Medrese eyvanlı, revaklı avludur. Camiyle birleştiği köşede medreseden ulaşılan, fakat cami kütesi içinde yer alan kümbet sekizgen gövdeli olup mukarnaslı bir kaide üzerindedir. Çifte hamamda erkekler kısmı dört eyvanlı, dört köşe hücreli, kadınlar kısmı ise üç eyvanlı ve iki köşe hücrelidir. Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde (1249) cami mihraba dik beş nefli ve mihrap önü kubbelidir. Önünde yer alan revaklı avlunun etrafında medrese odaları yerleştirilmiştir. Cami ve medrese birleşimi açısından önemli olan bu yapı gibi Amasya Gökmedrese Camii'nde de (1266) iki ayrı fonksiyon tek binada kot farkıyla ele alınmıştır. Camide mihraba dik üç nef kubbe ve tonozlarla örtülmüştür. Kuzeybatı köşesinde yer alan kümbeti, kare planlı taş alt yapı üzerinde tuğladan yüksek kasnaklı kırık piramidal külâhlı olup sırlı tuğla ve çini süslemelidir. Sâhib Ata Külliyesi (1258-1283) cami, hankah, türbe, hamam ve çeşmelerden oluşur. Taçkapı taş süslemelerinin yanı sıra iki yanda yer alan çeşme / sebil birimlerine sahiptir. Vaktiyle çifte minareli olduğu anlaşılan kapının üzerinde bugün sırlı tuğla ve çini süslemeli yivli bir minare vardır. Cami mihraba dik beş nefli ve mihrap önü kubbelidir. Daha sonra değişikliğe uğramış olan yapıda ihtişamlı mozaik çinili mihrap devrinden kalmıştır. Hankah dört eyvanlı, avlulu ve dört köşe odalıdır. Avlunun üzerini örten kubbe aydınlık fenerli olup yapı içinde zengin çini süslemeler vardır. Cami ile hankah arasında kalan ve her iki yapı-

dan ulaşılan türbe, öndeki çapraz tonozlu ara mekâna açılan kare planlı kubbeli bir eyvan şeklindedir. Duvarları zengin mozaik çinili yapıda çinili lahitler mevcuttur. Çifte hamam dört eyvanlı ve dört köşe hücreli sıcaklık bölümüne sahiptir. Afyon Çay'da Ebû'l-Mücâhid Yûsuf Külliyesi (677/1278-79) medrese, türbe, çeşme, han ve bugün mevcut olmayan hamamdan oluşmaktadır. Medrese (Taşmedrese olarak da tanınır) iki eyvanlı olup avlunun üzeri sırlı tuğla süslemeli kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişlerinde, giriş eyvanı, ana eyvan ve mihrapta yer alan mozaik çini süslemeler Selçuklu devrinin ilginç örneklerini oluşturur. Taçkapısında bir aslan figürü vardır. Cephenin sağında türbe, solunda çeşme yer almıştır. Kare planlı türbe sırlı tuğla süslemeli kubbe, mumyalık katı ise çapraz tonoz örtülmüştür. Önde açık avlulu bölümü günümüze ulaşmamış olan hanın kapalı bölümü mevcuttur. Yapı kitâbeli son Selçuklu hanıdır. Yıkılmış olan hamamın üç eyvanlı ve iki halvet hücreli sıcaklık mekânına sahip olduğu bilinmektedir.

Camiler. XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu mimarisinde ele alınan camiler mihrap önü kubbeleri, enine ve dikine gelişen şemaları içinde küçültülmüş iç avluları ya da bir avlu fikrini verecek olan aydınlık fenerleri, ahşap malzemeleri ve dengeli çini mozaik süslemeleriyle düzenli bir gelişmeyi gösterir. Çeşitli tamir ve eklemelerle değişikliğe uğramış olan Konya Alâeddin Camii (1155-1220) iki bölümden oluşmaktadır. Sağda mihrap önü kubbeli, solda mihraba paralel nefler vardır. Mihrapta ve kubbedeki mozaik çini süslemeler yanında ahşap minberi ve ayrıca dış cephedeki kitâbeleri ile dikkat çekicidir. Caminin kuzeyinde yer alan II. Kılıcarslan Kümbeti (1192'den önce) ongen planlı ve piramidal külâhlı olup içinde çinili lahitler bulunmaktadır. Niğde Alâeddin Camii'nde (620/1223) mihraba dik üç tonozlu nef mihrap önünde yan yana üç kubbeyle örtülmüştür. Yapıda kuzeybatı köşesinde ayrı bir girişle ele alınmış olan özel mahfil yer almaktadır. Malatya Ulucamii (1224) tuğla malzemesi ve sırlı tuğla, mozaik çini süslemeleriyle Büyük Selçuklu mimari geleceğini devam ettirir. Mihraba paralel neflere sahip yapıda, ortadaki küçük revaklı avluya açılan güney eyvanı mihrap önü kubbesiyle birleşerek dikine bir aksı vurgulamaktadır. Amasya Burmalı Minare Camii (1237-1246) mihraba dik üç nefli olup orta aks kubbelidir. Taçkapısındaki

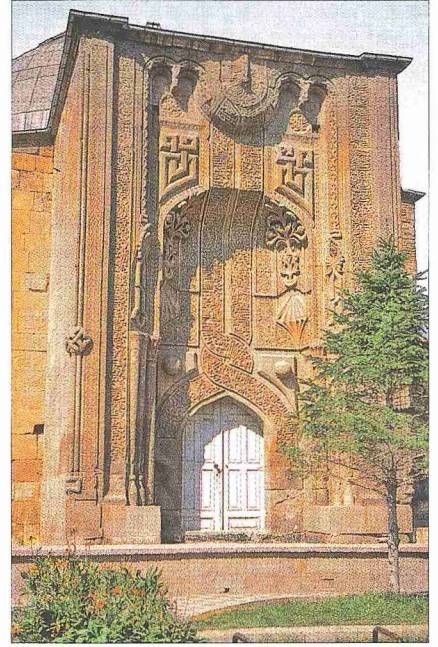
Konya'da Alâeddin Camii'nin içinden bir görünüş

figürlü süslemeleriyle dikkat çeken Bün-yan Ulucamii (654/1256) mihraba dik üç neflidir. Develi Ulucamii (1281) mihraba dik beş nefli olup mihrap önü kubbelidir. Mihrapta geometrik ve bitkisel süslemeler yanında renkli taş da kullanılmıştır. Akşehir Ulucamii'nin (XIII. yüzyılın başı) planı değişikliğe uğramış olmakla birlikte mihraba dik neflerden ve mihrap önü kubbesinden oluşmaktadır. Yapıda mozaik çinili mihrap dikkat çekicidir. Sinop Ulucamii (XIII. yüzyıl başı) mihraba paralel iki nefli olup mihrap önü kubbeli bir yapıdır. 1268'de Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından tamir edilen camide mihrap önünde üç kubbe, ikinci nefte iki uçta birer kubbe yer alır. Diğer birimler çapraz tonozla örtülmüştür. Konya Sâhib Ata Camii (1258), Afyon Ulucamii (1272), Ankara Arslanhane Camii (XIII. yüzyıl) ve Selçuklu geleneği içinde ele alınan Beyşehir Eşrefoğlu Camii (696/1297) ağaç direklerle taşınan ve mihraba dik neflerden oluşan yapılardır. Sivrihisar Ulucamii ise (XIII. yüzyıl ortası) mihraba paralel neflerden meydana gelmiştir. Konya Sâhib Ata, Ankara Arslanhane ve Beyşehir Eşrefoğlu camilerinde itinalı mozaik çini mihraplar yer alır. Eşrefoğlu Camii'nde ayrıca mihrap önü kubbesinde mozaik çini kullanılmıştır. XIII. yüzyıl içinde Anadolu'da özellikle Konya ve civarında görülen tek kubbeli mescidler önlerinde hazırlık mekânlarına sahiptir. Bazılarında mezarların bulunmasıyla türbe görevini alan bu mekânların son cemaat yerinin erken örneklerini oluşturduğu kabul edilmektedir. Konya Taşmescid (1215) kapalı hazırlık mekânının yanında dışta ve içteki taçkapıları ve taş işçiliğiyle, Konya Sırçalı Mescid ise (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) tuğla malzemesi yanında sırlı tuğla-çini, mozaik çini mihrabı ve minaresiyle önemli bir yere sa-

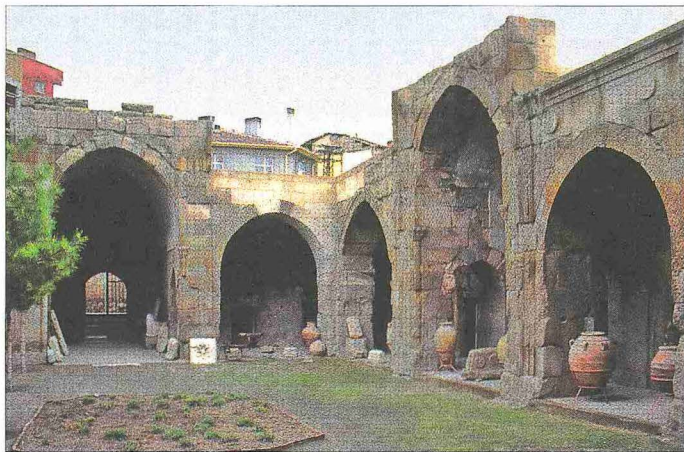
hiptir. Alanya Akşebe Sultan Mescidi'nde (1231) devşirme malzemeler değerlendirilmiştir. Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi'nde ise (1235) kubbe kasnağında çini mozaik süslemeli yazı kuşağı yer almaktadır. Konya Beyhekim Mescidi'nin (XIII. yüzyıl) gösterişli mozaik çinili mihrabı yurt dışına kaçırılmıştır.

Medreseler. Anadolu Selçuklu devrinde medreseler açık avlulu ve kapalı avlulu (kubbeli) olarak gelişimini sürdürmüştür. **Açık Avlulu Medreseler.** Anadolu'da XIII. yüzyıl içinde gelişimini sürdüren açık avlulu medreseler eyvanlı avlulu olup eyvan sayıları değişmektedir. Çoğunluğu iki eyvanlı olan bu medreselerde bulunan türbeler eyvan arkası, eyvan yanı, giriş yanı gibi farklı konumlarda ele alınmıştır. Genellikle medresede ana eyvan dershanemescid olmakla birlikte bazan bu eyvan bitişiğindeki ya da girişin yanındaki kubbeli oda da dershanemescid olarak düzenlenmiş olabilir. Kayseri Çifte Medrese'de (602/1205-1206) şifâhâne ve tıp medresesi birlikte ele alınmıştır (Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi). Her iki bölüm dört eyvanlı, revaklı avluludur. Medrese bölümünde yan eyvanın bitişiğinde Gevher Nesibe'nin kümbeti (1206) yer almaktadır. Aynı şekilde şifâhâne ve tıp medresesinin birleşiminden oluştuğu anlaşılan Sivas Şifâiye Medresesi'nde (1217) güneydeki şifâhâne bölümü ayakta (I. Keykâvus Dârüşşifâsı). Dört eyvanlı revaklı avlulu yapıda güney eyvan tuğla ve sırlı tuğla ile örülerek İzzeddin Keykâvus için türbeye dönüştürülmüştür. Taçkapısında karşılıklı birer aslan, ana eyvan cephesinde ay ve güneşi temsil eden figürlü süslemeler vardır. Çorum-Alaca Kalehisar Medresesi ve Antalya İmaret Medresesi XIII. yüzyılın ilk yarısından iki ve dört eyvanlı, açık avlulu yapılar olarak zamanımıza ulaşmış-

Konya'da İnce Minareli Medrese'nin taçkapısı

tır. Konya Sırçalı Medrese (1242) iki eyvanlı, revaklı avlulu ve iki katlı bir yapıdır. Yapının ön cephesi kesme taş malzemeyle, diğer bölümleri tuğla ile inşa edilmiştir. Özellikle eyvan, tonoz ve kemerlerde tuğlaların arasında sırlı tuğla ve mozaik çini kullanımıyla zengin bir bezeme elde edilmiştir. Akşehir Taşmedrese (648/1250) üç eyvanlı, revaklı avlulu olup ön cephe kesme taş, revaklar tuğladır. Cephenin solunda medreseye bitişik olarak yer alan mescidi iki kemerli açıklıklı hazırlık mekânından sonra kare planlı ve kubbelidir. Köşede bulunan tuğladan silindirik gövdeli minare baklavalı bir kompozisyona sahip olup sırlı tuğla süslemelidir. Sinop Pervâne Medresesi (661/1263) iki eyvanlı, revaklı avluludur. 1271 yılında Sivas'ta üç medrese birden inşa edilmiştir. Bunlardan günümüzde sadece sırlı tuğla süslemeli minareleri ve zengin taş süslemeli ön cephesi ayakta olan Çifte Minareli Medrese'nin iki katlı ve dört eyvanlı, avlulu olduğu bilinmektedir. Gökmedrese de dört eyvanlı, avlulu ve tek katlıdır. Girişin sağındaki mekân mescid olarak düzenlenmiştir. Mescidde ve yan eyvanda çini süslemeler vardır. Sırlı tuğla süslü çifte minarenin bulunduğu ön cephe zengin taş süslemeye sahiptir. Taçkapının iki yanında hayat ağacı ve kuş figürleri ile hemen başlangıçlarında hayvan figürlü yap-

Akşehir'de Taşmedrese'nin avlu ve revaklarından bir görünüşü

rak motifleri bulunmaktadır. Burûciye Medresesi dört eyvanlı, avlulu olup içte ve dışta taş süslemeleriyle dikkati çeker. Taçkapının solunda çini süslemeli türbe, sağında mescid yer almaktadır. Tokat Gökmedrese (1265-1279) iki eyvanlı, revaklı avlulu ve iki katlıdır. Taçkapıda yer alan iki renkli taş kullanımı cepheyi hareketlendirmiştir. Aynı zamanda mescid olan ana eyvanın sağındaki mekân türbe olarak düzenlenmiştir. Ana eyvan ve revak cephelerinde mozaik çini süslemelerden parçalar kalmıştır. Erzurum Çifte Minareli Medrese (1285-1291) dört eyvanlı, revaklı avlulu ve iki katlı bir yapı olup son Selçuklu medresesidir. Ana eyvan arkasında yapıya bitişik mezar anıtı yer almaktadır. Taş süslemeli cephede tuğladan yivli minareler sırlı tuğla ve çini süslemelidir. Taçkapının iki yanında hayat ağacı, ejder ve kuş figürü yer almış olup soldaki tamamlanmamıştır.

Kapalı Avlulu (Kubbeli) Medreseler. Anadolu'da XIII. yüzyıl içinde gelişimini sürdüren kapalı avlulu medreselerde yüzyılın ilk yarısında üst örtü avludaki dört ayağa oturmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısında ise avluyu örten kubbe duvarlara oturur. Afyon Boyalıköy Medresesi (1210) simetrik planlı bir yapı olup hankah işlevli olduğu kabul edilmektedir. Isparta Atabey Ertokuş Medresesi (621/1224) revaklı ve tek eyvanlı olup ortadaki dört ayağa oturan kubbe avluyu örtmektedir. Eyvanın arkasında yer alan Mübârizüddin Ertokuş'a ait kümbet üç açıklık ile eyvanla bağlantılıdır. Yarısı yıkık olan Konya Ali Gav Medresesi'nin de (XIII. yüzyıl ilk çeyreği) revaklı eyvanlı ve avlunun üzeri dört ayağa oturan kubbeye örtülü bir yapı olduğu bilinmektedir. Konya Karatay Medresesi (1251) ön cephesinde sol köşeye alınmış taçkapısının düzeniyle önemlidir. Bir kısmı yıkık olan yapıda tek eyvanlı havuzlu avlunun üzeri aydınlık fenerli bir kubbeye örtülü olup ana eyvanın solundaki oda türbedir. Yapıda çok zengin mozaik çini süslemeler bulunmaktadır. Özellikle kubbe içindeki stilize gökyüzü kompozisyonu dikkat çekicidir. Konya İnce Minareli Medrese de (1265'ten önce) yazının hâkim olduğu zengin taş süslemeli taçkapısıyla dikkati çeker. Simetrik planlı yapıda tek eyvanlı, havuzlu avlunun üzeri aydınlık fenerli kubbeye örtülüdür. İçeride tuğla, sırlı tuğla ve çini kullanımıyla süslü bir mekân elde edilmiştir. Cephede sağda yer alan ve yapıya adını veren sırlı tuğla ve çini süsleme-

li tuğla minare alt şerefesine kadar yiktir. Minarenin arkasında kare planlı, kubbeli bir mescidin olduğu bilinmektedir. Kırşehir Caca Bey Medresesi (1272) dört eyvanlı, avlulu olup avlunun üzeri açıklıklı kubbeye örtülüdür. Taçkapının solunda köşede yer alan içten kubbeli, dıştan piramidal külâhla örtülü birim türbe olarak düzenlenmiştir. Yapının, zamanında rasathâne olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir.

Kervansaraylar. Anadolu Selçuklu döneminde XII. yüzyıl sonundan başlayarak XIII. yüzyıl boyunca kervansaraylar inşa edilmiştir. Yapılar bazan sultan hanı adıyla anılanlarda olduğu gibi sultanlar tarafından, bazan da devletin ileri gelen kişileri tarafından inşa ettiriliyordu. Genel bir tanımla küçük olan kapalı bölüm (ahır) ve revaklı-tonozlu odalı büyük açık avlularıyla iki bölümden oluşan kervansaraylar erken dönemlerden itibaren yaptırılmıştır. Kapalı bölümler pâyelerle neflere ayrılarak tonozlarla örtülmüş, orta nefte bir aydınlık feneri yer almıştır. Avlularda tonozlu odalar, revaklar, bazı örneklerde hamam, mescid ve çeşme eyvanı gibi mekânlar bulunmaktadır. Yapılar özellikle taçkapılarında ve mescid bölümlerinde itinalı taş işçilikleriyle dikkat çekmektedir. Kervan yolları üzerinde kervanların ve yolun güvenliğini sağlayan bu yapılar dıştan kale görünümü olup payandalarla desteklenmiştir. Nevşehir-Kayseri yolundaki Alay Hanı (1156-1192) bilinen en erken tarihli sultan hanıdır. Dikdörtgen planlı ve yedi nefli kapalı bölümle avludan oluşan kervansaraydan günümüze sadece kapalı bölüm ve üzerinde aslan figürü bulunan taçkapısı ulaşabilmiştir. Aksaray Sultan Hanı (1229) Anadolu Selçuklu döneminin en büyük kervansarayı olup enine dokuz nefli kapalı bölümle ortasında köşk mescidli avludan oluşmaktadır. Avlunun güneyinde iki ayrı hamam bölümü vardır. Tuzhisarı Sultan Hanı da (1230-1234) aynı planda olup ka-

palı bölümü enine yedi neflidir. Köşk mescidin güney ve doğu kemerleri üzerinde kıvrımlı gövdeleriyle çift ejder motifleri dikkat çeker. Avlunun batısında hamam yer almaktadır. Ağzıkara Han da (1231, 1239-1240) aynı şemada olup avlu taçkapısı yan cephede yer alır. Avlusunda köşk mescidi bulunmaktadır. İshaklı (Sâhib Ata) Kervansarayı (1249) sultan hanı planında olup avlusu kısmen yıkıktır. Avlu ortasındaki köşk mescid yapının aksına göre çarpık yerleşmiştir. Sultan hanı planına benzer yapılar arasında Kızılören Hanı'nda (1206) köşk mescid girişi cephesinde dışa taşkın iki katlı birimin solundadır. Zazadin (Sadeddin) Hanı (1237) iki renkli taş süslemeli taçkapısı üzerinde mescid yer almıştır. İnsan ve çok sayıda hayvan figürlü süslemeleriyle dikkat çeken Karatay Hanı'nda (638/1240-41) avlu taçkapısının solunda türbe, sağında mescid ve köşede hamam bulunmaktadır. Avlusu yıkılmış olan İncir Hanı'nda (636/1238-39) kapalı bölüm taçkapısı istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş olup kapının iki yanında sırtlarında güneş yer alan aslan figürleri görülmektedir. Hekim Hanı (1218-1236) ve Mahperi Hatun (Pazar) Hanı (1238-1239) sultan hanı geleneğinde ele alınmıştır. Susuz Han (1237-1246) avlusu yıkık olup kapalı bölümü ayakta. Bu bölümün taçkapısında ağzında insan maskı olan ejder figürleri, iki melek figürü ve küçük aslan figürleri vardır. Avanos Sarıhan'da (1238 [?], 1249 [?]) avlu taçkapısı yanında çeşme eyvanı, kapı üzerinde mescid yer almıştır. Avlunun kuzeyinde hamam bölümü vardır. Denizli Akhan'da (1254) avlu ile kapalı mekânın birleştiği köşede eyvan üzerinde mescid yer alır. Ayrıca avlu taçkapısında hayvan figürleri bulunmaktadır. Kesikköprü Hanı'nda (1268) avlu kapısının solunda mescid yer alır. Bu yapıda da hayvan figürlü süslemeler görülür. Günümüzde baraj suları altında kalmış olan Altınapa Hanı (1202), Kuruçeşme Hanı (1208) ve Erto-

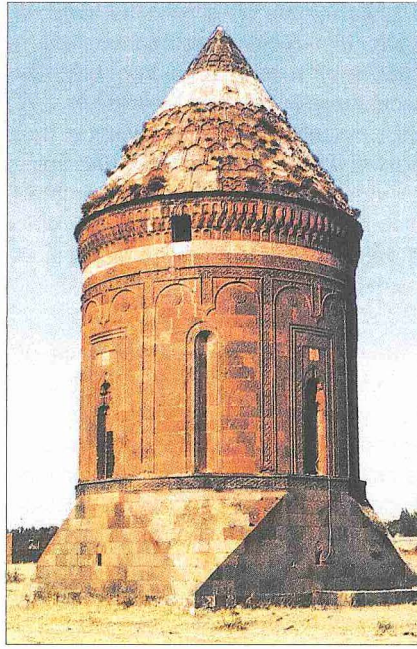

Avanos'ta
Sarıhan

kuş Hanı'nda (1223) kapalı ve açık bölümler eşit büyüklüktedir. Evdir Hanı (1214-1218) eyvanlı, revaklı tek avludan oluşmaktadır. Kırkgöz Hanı (XIII. yüzyıl) ve Kargı Hanı (XIII. yüzyıl) dar uzun kapalı bölüm önünde avlulu yapılardır. Alara Hanı (1232) ve Afşin Ashâb-ı Kehf Hanı'nda (XIII. yüzyılın ilk yarısı) kapalı avlu etrafında eyvan ve odalar yer almıştır. Ahırlar bu bölümü dıştan çevreler. Alara Hanı'ndaki aslan figürleri ayrıca dikkat çekicidir. Şerefza Hanı (1236-1246), Öresin Hanı (1270), Eğret Hanı (XIII. yüzyıl sonu) ve Iğdır Kervansarayı (XIII. yüzyıl sonu), sadece kapalı bölümlü yapılardır.

Saray ve Köşkler. Anadolu'da Selçuklu saray ve köşkları mütevazı ölçüde taş ve tuğla malzemeyle inşa edilmiş olmakla birlikte zengin alçı ve çini kaplamaları ile dikkat çeker. Konya'da iç kalede yer alan Selçuklu Sarayı'ndan Kılıcarslan Köşkü (1192'den önce) olarak bilinen yapıya ait çiniler ve alçı süslemelerden bazı parçalar günümüze ulaşmıştır. Bugün küçük bir parçası mevcut olan yapının restitüsyonu Mahmut Akok tarafından yapılmıştır. I. Alâeddin Keykubad, Kayseri Keykubâdiye (1224-1226) ve Beyşehir Kubâdâbâd (1226-1236) saraylarını yaptırmıştır. Keykubâdiye Sarayı'nın küçük ölçüde üç köşkten oluştuğu bilinmektedir. Kubâdâbâd Sarayı zamanla unutulmuş olup 1949 yılında M. Zeki Oral tarafından tesbiti yapılmıştır. 1965'te başlayan kazılar halen devam etmektedir. Ortaya çıkarılan yapıların yanı sıra çok sayıda çini ele geçmiştir. Özellikle son yıllarda değişik kompozisyonlara sahip kullanılmamış çiniler de bulunmuştur. Alanya İçkale'de yer alan saray da son yıllardaki kazılarla ortaya çıkarılmaktadır. Ayrıca çeşitli yerlerde bir kısmı av köşkü olan yapılar inşa edilmiştir. Bunlardan Aspendos Tiyatrosu Sahne Binası, Alara Hamamlı Kasır, Kayseri Erkilet Hızır İlyas Köşkü, Kayseri Argincık, Haydar Bey Köşkü ve Antalya Yanköy Hisarı (Silyon) Köşkü önemli örneklerdir.

Mezar Anıtları. Anadolu'da Selçuklu mezar anıtları kümbet ve türbe olarak gelişimini sürdürmüştür. Bir külliye bünyesinde ya da cami, medrese, şifâhâneye bağlı olarak ele alınanların dışında müstakil inşa edilmiş olanlar da vardır. Afyon Sincanlı Boyalıköy'de Kureyş Baba Kümbeti (XIII. yüzyıl başı) iki renkli taştan sekizgen gövdeli ve piramidal külâhlıdır. Tokat Ebû'l-Kâsım-ı Tûsî Türbesi (1234) tuğladan kare planlı olup içten kubbe, dıştan piramidal külâhla (bugün yıkık) örtülüdür. Cephesinde pencere üstlerindeki sivri kemerli

Ahlat'ta Ulukümbet (Usta-Şagird Kümbeti)

alınıklarda mozaik çinili küfî kitâbe vardır. Kayseri Çifte Kümbet (1247) adıyla tanınan yapılardan biri günümüze ulaşmıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Melike Âdiliye Sultan için yapılmış olan kümbet sekizgen planlı ve piramidal örtülüdür. Kayseri Döner Kümbet kare bir mummyalık üzerinde onikigen gövdeli olup kabarık figürlü süslemeleriyle dikkat çekicidir. Amasya Torumtay Türbesi (1278) dikdörtgen planlı, tonoz örtülü ve kabarık taş süslemelere sahip bir yapıdır. Ahlat'ta çok sayıda mezar anıtı inşa edilmiştir. Bunlardan Şeyh Necmeddin Kümbeti (1222) kare planlı ve piramidal örtülüdür. Ulukümbet (1273) ve Çifte kümbetler (1279 ve 1281) silindirik gövdeli, konik külâhlıdır. XIII. yüzyılda Konya ve Afyon çevresi başta olmak üzere Anadolu'da eyvan biçimli türbeler yapılmıştır. Bu tipin öncüsü Seyyitgazi Ümmühan Hatun Türbesi (XIII. yüzyıl başı) olup Alâeddin Keykubad'ın annesine mal edilir. Afyon'da Sincan Boyalıköy'deki Eyvan Türbe (1210), Osmanköy Herdenebaba Türbesi (XIII. yüzyıl ortası) ve Gazlıgöl, Akvıran, Saya Baba Türbesi de (XIII. yüzyıl ortası) bu şehirdeki eyvan türbeleridir. Konya Akşehir Emir Yavtaş Türbesi (1256) taş tuğla karışımı bir yapıdır. Konya Gömeç Hatun Türbesi (XIII. yüzyıl sonu-XIV. yüzyıl başı) mummyalığı taş, üst kısmı tuğladan âbidevî bir yapı olup mo-

zaik çinili süslemeleri bulunduğu anlaşılmaktadır.

Köprüler. Anadolu'da Selçuklu devrinde yirmi kadar köprü günümüze ulaşmıştır. Önemli Selçuklu köprüleri içinde Kayseri'de Kızılırmak üzerinde yer alan 125 m. uzunluğundaki Tekgöz Köprüsü (1202) iki gözlü olup büyük kemerinin açıklığı 27 metredir. Ankara'da Çubuk suyu üzerinde yer alan Akköprü (1222) yedi gözlü, Ankara Kalecik'te Kızılırmak Köprüsü (XIII. yüzyıl) 136,20 m. uzunluğunda yedi gözlü, Tokat'ta Yeşilirmak üzerinde yer alan Hıdırlık Köprüsü (1250) 151 m. uzunluğunda beş gözlü, Kayseri-Boğazlıyan yolunda Kızılırmak üzerinde yer alan Çokgöz Köprüsü (XIII. yüzyıl) 150 m. uzunluğunda on beş gözlü, Sivas'ta Kızılırmak üzerindeki Eğri Köprü (XIII. yüzyıl), 180 m. uzunluğunda on sekiz gözlü ve Meram Köprüsü (XIII. yüzyıl) dört gözlü yapılarıdır.

Hamamlar. Sıcaklık bölümlerine göre ele alınan Selçuklu devri hamamlarından Kastamonu İbn Neccâr Hamamı (1064-1110) dört eyvanlı, Vakıf Hamamı (1284-1292) nişlerle hareketlendirilmiş altıgen planlı, Frenkşah Hamamı ise (1263) üç eyvanlı şemadadır. Tokat Pervâne Hamamı (1275) çifte hamam olup erkekler bölümü dört eyvanlıdır. Alara Kalesi'ndeki hamam kare planlı kubbeli sıcaklık birimine sahip olup sekizgen çiniler, bitkisel ve figürlü fresklerle süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Alanya İçkale Hamamı sekizgen planlı sıcaklık mekânına sahiptir. Ayrıca antik kalıntılar üzerine Alâeddin Keykubad zamanında yapılan ve Sâhib Ata döneminde 1267'de yeniden elden geçirilen Ilgın Kaplıcası iki bölümlü bir yapıdır.

Diğer Yapılar. Anadolu'da Selçuklu devrinde Sinop ve Alanya'da birer tersane inşa edilmiştir. Bunlardan Sinop Tersanesi (1220-1224) günümüze ulaşmamıştır. Alanya Tersanesi (625/1227-28) sivri kemerlerle takviye edilmiş tonoz örtülü beş birimden oluşur. Birimler 7,70 m. genişlik ve 42,30 m. derinliğe sahiptir. Ayrıca Çorum'da Mecitözü Tekke Köyü Elvan Çelebi Zâviyesi (1283), Tokat'ta Ebû Şems Hankahı (1288) ve Sümbül Baba Zâviyesi (1291) Anadolu'da Selçuklu dönemi tarihî yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat'taki yapılarda eyvan kubbe birleşimiyle oluşan planlar görülür. Konya'daki Mevlânâ Dergâhı (1273) ise daha sonraki dönemlerde yapılan ilâvelerle değişikliğe uğramış ve geniş bir külliye konumuna gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Gabriel, *Monuments Turc d'Anatolie I, Kayseri-Niğde*, Paris 1931; a.mlf., *Monuments Turc d'Anatolie II, Amasya-Tokat-Sivas*, Paris 1934; K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I-II; a.mlf. – H. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1976; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara 1969; a.mlf., “Anadolu’da Ahşap Selçuklu Mimarisi”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 179-186; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970-72, I-II; Kâzım İsmail Gürkan, “Selçuklu Hastaneleri”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 33-47; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 55-84; Ömür Bakrer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mıhrapları*, Ankara 1976, tür.yer.; a.mlf., *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara 1981, I-II, tür.yer.; a.mlf., “Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Kitabeleri”, *V. Milli Selçuklu ve Kültür Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 37-51; Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnas Portal Örtüleri* (doktora tezi, 1977), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul 1977; Fügen İtzer, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara 1978; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978; a.mlf., “Anadolu Selçuklularında Heykel Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 187-197; Akbar Behdjat, *Büyük Selçuklu Cami Mimarisinin Gelişmesi* (doktora tezi, 1978), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; G. Schneider, *Geometrische Bauornamente der Seldschuken in Kleinasien*, Wiesbaden 1980; a.mlf., *Pflanzliche Bauornamente der Seldschuken in Kleinasien*, Wiesbaden 1989; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982, tür.yer.; Selçuk Mülayım, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler: Selçuklu Çağı*, Ankara 1982; Ayşıl Tükel Yavuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tono ve Kemer*, Ankara 1983; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I*, İstanbul 1984, s. 49-98; a.e. II, İstanbul 1984, s. 1-7, 38-181; a.mlf., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, tür.yer.; a.mlf., *Türk Sanatı*, İstanbul 1997, s. 59-187; Orhan Coşkun Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1986; a.mlf., *Anadolu Kümbetleri: I Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*, İstanbul 1986; a.mlf., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987; a.mlf., *Anadolu’nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul 1994; Şerare Yetkin, *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1986; a.mlf., “Anadolu’da Selçuklu Şifahaneleri”, *TK, I/10* (1963), s. 23-31; a.mlf., “Anadolu Selçuklularının Mimarî Süslemelerinde Büyük Selçukluların Gelen Etkileri”, *STY, II* (1966-68), s. 36-48; *Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri: 22-23 Mayıs 1986*, Antalya 1986; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988; a.mlf., “Türkiye Selçukluların Mimarlığı”, *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VII, 820-827; *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri: 26-27 Aralık 1987*, Antalya 1988; *Antalya 3. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri: 10-11 Şubat 1989*, İstanbul 1989; *Eskişehir 1. Selçuklu*

Eserleri Semineri Bildirileri, [baskı yeri ve tarihi yok]; *Eskişehir 2. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri (23-24 Temmuz 1990)*, Eskişehir 1990; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, tür.yer.; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum 1993; *Antalya 4. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri: 13-14 Mart 1992*, Antalya 1993; *II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993; *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (20-22 Mayıs 1993)*, Konya 1994; *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994)*, Konya 1995; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s. 177-308; Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995; a.mlf., *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997, tür.yer.; Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996; Sıtkı Fırat, *Selçuklu Sanatı*, Ankara 1996; *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996; *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (16-17 Mayıs 1996)*, Konya 1997; Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Cami Tipolojisi Üzerine Bir Deneme”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* (haz. Aziz Aktaş Yasa – Sevay Oktay Atılğan), Ankara 1997, s. 169-175; a.mlf., “Anadolu Selçuklu Döneminde Bani Sanatçı İlişkileri”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı: Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 247-278; a.mlf., “Anadolu Selçuklu Kaynakları Çerçevesinde Bâniler”, *Sanat Tarihi Değerleri*, sy. 5, İstanbul 2001, s. 43-132; *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 30 Nisan – 02 Mayıs 1998)*, Konya 1998, s. 11-19, 89-158, 207-300; Alptekin Yavaş, *Ortaçağ Türk Konut Mimarisi Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Selçuklu Köşkleri* (yüksek lisans tezi, 2000), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya 2001; *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler* (haz. Osman Eravşar), Konya 2001, I-II; Ali Haydar Bayat, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Darüşşifaları Üzerine Toplu Değerlendirme”, a.e., I, 121-148; Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı’nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (ed. Doğan Kuban), İstanbul 2002; *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* (ed. Ali Uzun Pekker – Kenan Bilici), Ankara 2006, II; *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (ed. Gönül Öney – Zehra Çobanlı), İstanbul 2007, s. 25-173; *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ed. Hakkı Acun), Ankara 2007; J. Sauvaget, “Observations sur quelques mosquées seldjoukides”, *Annales de l’institut d’études orientales*, IV, Paris 1938, s. 81-120; M. Kemal Özergin, “Anadolu Selçuklu Kervansarayları”, *TD, XV/20* (1965), s. 141-170; Oluş Arık, “Erken Devir Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri”, *Anadolu: Anatolia*, XI, Ankara 1969, s. 57-119; Sadi Dilaver, “Anadolu’daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi”, *STY, IV* (1970-71), s. 17-29.

AYŞE DENKNALBANT

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

SELÇUKNÂME

(سلجوق نامه)

Özellikle Selçuklular’dan bahseden eserlere verilen isim.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklular’la ilgili eserler yazılmaya başlanmış, ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Zahirüddin-i Nisâbü’rî’nin (ö. 582/1186 [?]) Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul adına kaleme aldığı eser günümüze ulaşan ilk Selçuknâme olarak bilinmektedir. Daha önce Zahirüddin-i Nisâbü’rî’nin *Selçuknâme*’si olarak yayımlanan eserin (Tahran 1332 hş.) Abdullah b. Ali el-Kâşânî’nin *Zübdetü’l-tevârîh* adlı eserinin Selçuklular kısmından ibaret olduğu anlaşılmış; Nisâbü’rî’ye ait *Selçuknâme* A. H. Morton tarafından bulunarak yayımlanmıştır (London 2004). Muhammed b. Ali er-Râvendî *Râhatü’s-şudûr ve âyetü’s-sürûr*’da (I, 64) Zahirüddin-i Nisâbü’rî’nin eserinden faydalandığını söyler. Hâfız-ı Ebrû da onun Selçuklular’a dair bir eser yazdığını zikreder.

İmâdüddin el-İsfahânî’nin *Nuşretü’l-fetret*’si ve Bündârî tarafından yapılan muhtasarı *Zübdetü’n-nuşra*, Muhammed b. İbrâhim’in *Târîh-i Selçukıyân-ı Kirmân*’ı (nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1886), Muhammed b. Ali er-Râvendî’nin *Râhatü’s-şudûr*’u ve Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî’nin Farsça *el-‘Urâza fi’l-hikâyeti’s-Selçukıyye*’si de (nşr. Karl Süßheim, Kahire 1326) bu gruptandır. Bu konuda yazılan eserlerden bir diğeri Ebû’l-Hasan Sadreddin Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseynî’ye (ö. 622/1225 [?]) nisbet edilen *Ah-bârü’l-devleti’s-Selçukıyye*’dir (nşr. Muhammed İkbâl, Lahore 1933; trc. Necati Lugal, Ankara 1943). Selçuklular’ın başlangıcından Irak Selçuklular’ının yıkılışına kadar gelen olayları içeren bu eserle İbnü’l-Kiftî’nin günümüze ulaşmayan *Ah-bârü’s-Selçukıyye*’si arasında bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Şeşen, s. 143).

Ahmed b. Mahmûd’a (ö. 977/1569-70) nisbet edilen Türkçe *Selçuknâme*’de daha çok Büyük Selçuklular’a yer verilmekle birlikte Irak, Kirman ve Anadolu Selçukluları hakkında da kısa bilgiler mevcuttur. Esas kaynağının Ali b. Nâsir el-Hüseynî’nin *Ah-bârü’l-devleti’s-Selçukıyye*’si olduğunu belirten müellif, ayrıca Ebû’l-Ferîc İbnü’l-Cevzî’nin *el-Muntazam fi târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*’i ile Sibt İbnü’l-Cevzî’nin *Mir’âtü’z-zamân fi târîhi’l-*